

- М., 1978. От тук са взети повечето данни за жизнения път на Скалковски. Срв. още Калоева, И. Изучение южних славян в России второй четверти XIX века /Библиографические материалы/. - Изв. ИБМ, т. 9, 1969, 3-37.
- ² Общо за състоянията на проучванията върху българската история и култура у Дроснева, Е. Стаповление русской болгаристике /до середины XIX в./. Канд. дисс., Л., 1980; Розуменко, Ю. Этнографическое изучение населения юга Украины в XIX - начале XX века. Канд. дисс., Киев, 1986; Муртузалев, С. Историкографические этюды по истории Болгарии XV - XVI столетий. Монография. Махачкала, 1991 и пос. в тези съчинения литература.
- ³ За присъствието на българистичната проблематика в европейската книжнина до средата на XIX в. вж.: Цанев, Д. За българите. С., 1981 и пос. лит.
- ⁴ Цит по: Розуменко, Ю. Цит. съч., с. 23.
- ⁵ Розуменко, Ю. Етнографичне извчення півдня України в XIX ст. /На матеріалах архіву Географічного товариства СРСР/. - Народна творчість та етнографія, 1985, № 4, 37-39. Срвн.: Отеблїд, Ф. Західноукраїнські землі в культурних зв'язках України з південними слов'янами кінця XVII - першої половини XIX ст. - В: 3 Історії м'жслов'янських зв'язків. Збірник наукових праць. Київ, 1983, 96-120.
- ⁶ Скалковський, А. Болгарські колонії в Бессарабії і Новоросійському краї. Статистический очерк. Одеса, 1848. При по-нататъшните позовавания върху тази книга страниците са дадени в скоби след текста.
- ⁷ Георгиева, Г.в. Антиосманската съпротива на българите през XV-XVII в. - Истор. преглед, 1980, кн. 3, 8-9.
- ⁸ Державин, Н. Болгарские колонии в России /Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии/. Материалы по славянской этнографии. - В: Сб. ИУИИ, кн. XXIX, С., 1914. Данните на Скалковски са на с. 10-11. Още отзиви на Державин в тази му книга, посветени на творчеството на Скалковски вж. на с. IX, 1, 28 и др.
- ⁹ Розуменко, Ю. Этнографическое изучение...
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Скалковский, А. Общественное образование Новороссийского и Бессарабского края в 1840 годах. - ЖМНП, 1847, ч. 54, отд. V, 27-60.
- ¹² Априлов, В. Денница новоболгарского образования. Одеса, 1841, с. 36.

ДОБРУДЖА В ГЕОСТРАТЕГИЧЕСКИЯ СЕЛЪСЪК МЕЖДУ
РУСИЯ И АВСТРО-УНГАРИЯ - /1900-1902 г./

Милко Палангурски

След приключването на поредната източна криза през 1898 г., предизвикана от арменското, гръцкото и българското националноосвободително движение, в района на Балканския полуостров се установяват нови параметри и характеристики на международното статукво. Кризата приключва с нов статут за остров Крит и някои успехи в църковното и просветното движение за България и Сърбия, но продължилото повече от четири години политическо напрежение подтиква великите сили да се опитат да задържат съществуващия баланс между силите. Две най-заинтересовани страни - Русия и Австро-Унгария - са удовлетворени от установилата се обстановка, тъй като запазват своите основни позиции без никакви отстъпки и влизат в ролята на регионален умиротворител¹.

Още през 1897 г. двете монархии формират и декларират своята линия на поведение - запазване на статуквото, тъй като са ангажирани с много по-остри и сериозни проблеми в този момент. Изработената обща линия на поведение обаче влиза в рязко противоречие както с интересите на балканските държави, така и с целите и задачите, преследвани от националноосвободителните движения на поробените народи в Османската империя. Този сблъсък на интереси оказва сериозно влияние и на двустранните, и на многостранните връзки и отношения на полуострова².

Възприетият принцип за запазване на съществуващото съотношение на силите не означава, че стратегическите сили на двете империи са свалени от дневен ред. Напротив - съобразно с обстановката Виена и Петербург продължават да чертаят пътята за осъществяване на вековните си задачи; те само възприемат по-умерени средства за постигане на основните си цели.

Вековната посока на руската инвазия - контрол и влияние върху Проливите - съвсем не е оставена на заден план. Нещо повече, в зората на двадесетото столетие, след като прави задълбочен анализ на постигнатото от времето на Петър I, руското правителство стига до заключението, че овладяването на Босфора, а впоследствие и на Дарданелите, си остава задача № 1 в района на Черноморския басейн за настъпващия XX в. През 1900 г в специален доклад руският военен министър

тър ген. Куропаткин точно и ясно формулира целта на своето ведомство за следващите сто години: "На нас ни е нужен само Босфора. Кога и по какъв път ние ще постигнем тази важна за щлото бъдеще на Русия цел, не може да се предвиди". Николаев II благоволи собственоръчно да напише върху доклада: "Съгласен"³.

Прави впечатление, че руското правителство има три непосредствени задачи в териториален план: укрепване на Тихоокеанското крайбрежие, излизане на Персийския залив и едва тогава стъпване на Проливите. В разглеждания период щлото внимание на руската дипломатия и на военните е съсредоточено към конфликта в Далечния изток, където назряват противоречия между нея и Япония. Това е и една от основните причини за "замразяване" на политическите конфликти на Балканския полуостров⁴.

От своя страна Дунавската монархия също не се е отказала нито за момент от своята задача - "слизване" към Солун и принадлежащия му хинтерланд. Като се прибавят и проблемите на Виена с неуреденото все още положение на окупираните Босна и Херцеговина, става ясно, че в най-близка перспектива Австро-Унгария също ще търси някакво радикално разрешение на източните проблеми със свое активно участие⁵.

Парадоксалното на очерталата се ситуация, в която изпадат и двете империи, е че в този момент, когато започва усилено трансформиране на съюзническите блокове на континента, те не могат да си позволят по-активни действия, тъй като са блокирани както от международната обстановка, така и от взаимното си неутрализиране поради своята неподготвеност да разрешат в своя изгода балканските проблеми. Липсата на активност се дължи и на опитите им да изпълнят други задачи, извън разглеждания район, поради липса на достатъчно ресурси и не на последно място поради отсъствие на съюзнически държави на Балканите. Последният компонент има най-благоприятни изгледи да бъде бързо разрешен и Русия и Австро-Унгария не пропускат нито един случай да задвижат дипломатическите механизми за привличането на балканските държави в своята орбита.

Целите и посоката на настъпление на Австро-Унгария влизат в рязко противоречие със задачите на българската външна политика. Освен това австрийските апетити за долината на р. Вардар незабавно изправят срещу изперията и българските революционни организации в Македония. Една ситуация, която съвсем естествено не позволява да се разчита на сериозни двустранни обвързаности, макар че както правителството в София, така и революционните дейци не пропускат никакъв възможности за сондажи във Виена. По тези опити, по правило се

сблъскват с постоянния стремеж на австро-унгарското правителство да неутрализира влиянието на българския политически и етнически елемент в Македония и Одринско, като всеки опит за по-значителна стъпка от страна на българската дипломатия срещу категоричната съпротива на Балпац независимо от формата на българските инициативи⁶.

На прехода между двата века освен практикуваната до този момент пряка намеса в София, Виена започва да търси и други начини за неутрализиране на българските действия в Македония. Все повече австрийската дипломатия се насочва към Румъния. С нейното привличане в австро-унгарска орбита се цели да се осигури политически фактор, който може да прикове и неутрализира българската активност, а отчасти и активността на Русия. Далечният стремеж на Виена е да се отклони Букуреш от аспирации към Трансилвания. По тази причина Виена отново тласка Румъния на юг и изток, т.е. към Добруджа и Бесарабия, две области, станали разменна монета в геостратегическите игри на Русия и останалите велики сили през 1877-1878 г. Не може да не се отбележи, че Австро-Унгария доста умело подклажда румънските апетити както към територии, населени и с румънци в Русия, така и към земи, населени изключително с българи.

През септември 1900 г. в г. Синая началник-щабове на Румъния и Австро-Унгария подписват тайна военна конвенция. Виена признава "право" на Букуреш да "увеличи своите владения чрез присъединяване на част от Бесарабия и да получи крепостта Силистра и, ако е възможно, Русе, Шумен и Варна" с цел да се затрудни проникването на Русия на Балканите. От своя страна Австро-Унгария си запазва "правото" да "заеме Македония в благоприятна минута". По този начин двете държави си осигуряват синхронен натиск върху два пункта - пътя към Солун и района на Долния Дунав, като тактично премълчават съществуващите противоречия за Трансилвания. Конвенцията е сериозен успех за двете дипломатии, съюзени за постигане на стратегически цели.

Подписаната в Синая военна конвенция променя и боевото разпореждане на Румънската армия. I-ви армейски корпус получава задачата да отбранява Букуреш при евентуален български натиск от района на Плевен. II-ри армейски корпус получава задачата да завладее Русе и при възможност да атакува Силистра. Другите два корпуса, с които разполага румънската армия, се насочват изцяло за настъпателни действия срещу Русия. В Северна Добруджа румънският Генерален щаб предвижда да води отбранителни боеве, като концентрира една пехотна бригада в Тулча и Кюстендил. Главната цел на добруджанския боен театър се конкретизира като "недопускане на българските и руски войски да се свър-

хат в областта", като същевременно българските войски бъдат "отрязани от фланга от II-ри корпус"⁷.

О своя страна Петербург също продължава да търси пътища за постигане на своите цели и за привличане на евентуални съюзници на полуострова. На 11 ноември 1900 г. под председателството на руския военен министър в Ялта се провежда заседание на висши военни от Одеския военен окръг /още през 1896 г. той е натоварен да се подготви за приемане на Босфора/. Според ген. Куропаткин поради обстоятелството, че "политическата обстановка в последно време изтиква на ред въпроса за десантната експедиция", заседанието трябва да даде отговор на два въпроса - достатъчни ли са силите на експедиционния корпус и отговарят ли изработените планове на възможностите, с които разполага десантният отряд? Участниците стигат до единодушното мнение, че предвиданата преди "ниожна съпротива" от страна на Турция не отговаря на "съвременното положение на нещата", а това автоматично формира и отрицателен отговор на поставените въпроси. Участващите в заседанието генерали вземат решение да се пристъпи към усиляване на войските и стесняване на оперативния простор на десанта чрез концентриране на войските в значително по-малка територия по време на атаката⁸.

Резултатите от съвещанието карат ген. Куропаткин още същия ден да подпише специални указания по въпросите на десантната операция. Според него са възможни три варианта на бъдещата руска инвазия към Провидиите. На първо място той поставя опасността от евентуална смърт на султана или революция в Османската империя, които да доведат до необходимост от руска намеса в Константинопол. На следващо място ген. Куропаткин признава, че както и да се съдържа България, има вероятност от форсиране на балканските проблеми от страна на София или от избухване на въстание в Македония и Одринско, което също може да принуди Петербург да се намеси в името на реда и сигурността; дори е възможно Русия да се определи като съюзник на едната страна в евентуалния конфликт. На последно място руският военен министър изказва опасението, че "европейската война може да избухне покрай нас", без империята да е готова да се възползва от случая⁹.

Видно е, че България и българите в Македония и Одринско не заемат съществено място в анализите и в плановете на руските военни. Идеята да се заеме Босфора само с прик военноморски десант, без да бъдат използвани никакви междинни пристанища и помощни пунктове на практика изключва България от бъдещото развитие на военните операции.

Въпреки това становище на руското военно министерство отговорните фактори в Петербург решават да търсят сигурен съюзник на полуострова. Още повече че в началото на XX в. България също е готова да започне преговори за сключването на съюзнически договор с Русия и дори предлага Дунавската флотилия да премине под ръководството на руски морски офицер. Преговорите обаче вървят много бавно, без никакво форсиране и приключват едва през пролетта на 1902 г. с подписване на военна конвенция¹⁰. До този резултат обаче едва ли би се стигнало, ако на руския Генерален щаб не бе станал известен с помощта на разузнаването текстът на австро-румънската тайна военна конвенция между Австро-Унгария и Румъния от септември 1900 г.¹¹.

При воденето на тези преговори българското правителство си поставя много по-широка и амбициозна цел: да се обвърже с Русия, по възможност с договор, който да осигури подкрепата на могъщата северна империя за българската кауза в Македония и Одринско. Но разликата в силата на двете държави, както и поредица от съображения на руската дипломатия, в крайна сметка поставят България в подчинено положение.

За сключването на българо-руската военна конвенция спомагат и други фактори. От 1900 г. Румъния става много по-напориста в балканската си политика. През лятото на с.г. избухва конфликтът по повод на малкия български дунавски остров Есек-Ада, който румънските войски заемат, след като водите на реката се оттеглят, преди българският граничен пост да се върне на него. Българското правителство заема категорична позиция да не се водят никакви преговори с Букурещ преди освобождаването на острова¹². Намесват се дипломатите на Русия и Австро-Унгария, които успяват да отстранят възникналото напрежение в българо-румънските отношения¹³.

Този конфликт активизира взаимоотношенията между Русия и България. Явно без знанието на външното министерство руският военен аташе в Букурещ подп. Леонтович пристига в Белград, където се среща с българския военен аташе подп. Хесапчиев. Руският военен пожелава среща с българския военен министър поради "необходимостта да имаме пълни и верни сведения за румънската армия", която българската страна "твърде малко" познавала. Подп. Леонтович предупреждава българското правителство, че румънският мобилизационен план е изменен изцяло и в момента има "за обект България". Той предава на София и редица сведения - за съсредоточаване на румънска артилерия в Северна Добруджа, за изграждане на предмостово укрепление при Черна вода и др.

Според донесението на българския военен аташе в Белград, подп.

Леонтович е заявил, че България се е "много церемонила с руманите във време на конфликта и сме пропуснали един твърде благоприятен момент". Той твърдил, че "Добруджа би била бързо заета" от българските войски, Подполковникът основава своите заключения на три обстоятелства: 1. по време на конфликта наличното състояние на постоянните кадри на румънската войска било 60-70% от щатното разписание, тъй като по икономически причини имало масово отпушане на наборите, свикани под знамената; 2. т. нар. териториални войски били без оръжие и 3. несравнимото превъзходство на българската пехота в качествено отношение. На рапорта, изпратен от Хесапчиев, княз Фердинанд написва: "Твърде вярно. Всичко беснува против нас" и нервно подчертава своите думи¹⁴.

Доколко секретната мисия на Леонтович е инспирирана от официални руски кръгове, си остава загадка, но е ясно, че подобна интервенция и по-важното - предаване на твърде секретни разузнавателни сведения - едва ли би могло да бъде извършено без съгласието поне на военното министерство, което е значително по-радикално настроено от външното министерство. Времето на срещата между Леонтович и Хесапчиев - 5 декември 1900 г. - показва също, че мисията на руския военен е не толкова "втвърдяване" на българската позиция против Румъния, той като пиковата точка на конфликта вече е преминала, колкото даване на поредния тласък за руско-българско сближение, още повече че в София вече е извършена правителствена промяна/не без руска помощ¹⁵ от правителството е отстранен д-р В. Радославов/.

През 1901 г. страната се управлява от коалиционно правителство, съставено от демократи и прогресивнолиберали, но то не успява да укрепи нито финансовото, нито международното положение на страната. Едва след като д-р Ст. Данев успява да оглави "чисто русофилско правителство", преговорите за сключване на българо-руска военна спогодба навлизат в решителния си стадий и на 31 май 1902 г. в Петербург българският военен министър Ст. Паприков и руският му колега подписват таен договор, останал в историята като "Тайна руско-българска военна конвенция"¹⁶.

Конвенцията наподобява сключената между Австро-Унгария и Румъния тайна конвенция. Определят се главните направления на бъдещи действия на съюзническите армии, именно срещу Букурещ и Виена. Петербург отказва да поеме каквито и да са ангажменти спрямо бъдещето на Турция /въпреки че в румънско-австрийската конвенция, както се посочи, се предвижда Виена да завладее долината на Вардар/. Причината за този отказ най-ясно посочва ген. Куропаткин: "С цел да не се свър-

зват ръцете на Русия по Босфорския въпрос"¹⁷.

По този начин, колкото и парадоксално да изглежда, бъдещата съдба на Трансилвания, Македония и Проливите довежда до там, че Северна Добруджа се превръща в пряко съсредоточие на всички противоречия и интереси на четирите обвързани държави, като нито една от тях не изключва превръщането на този район в евентуален боен театър при военен конфликт. Нещо повече - руската дипломация, оценявайки ситуацията в Югоизточна Европа, смята че предаването на Северна Добруджа на България може да бъде достатъчната териториална придобивка за София, която да я овърже окончателно към руските външно-политически и военностратегически задачи.

По този повод руското военно министерство дори разработва подробен план за концентриране и използване на българската войска и направление към делтата на р. Дунав. Той е подготвен с оглед на приложението на военната конвенция, тъй като софийското правителство, доволно от дезинтересирането на Русия спрямо Македония, не прави нищо конкретно за изпълнение на ангажиментите си по конвенцията. Според руския Генерален щаб българската армия може лесно да завземе Северна Добруджа и да се свърже с руската армия в Бесарабия, тъй като преходът е само от 40 до 60 версти и напълно отговаря на възможностите на българската армия. Планът на руските военни предвижда от 5-те пехотни български дивизии в Добрич да се съсредоточи 4-та Преславска дивизия, в Разград - 2-ра Тракийска и 3-та Балканска, в Силистра - 1-та Дунавска и 1-ва Бдинска дивизия. В района трябва да се съсредоточат още 6 резервни полка, бейбгвардейският ескадрон и още няколко по-малки формирования¹⁸.

Видно е, че през 1902 г. Петербург предлага при евентуален конфликт с Румъния или с Тройния съюз българската армия да съсредоточи своите основни сили в Южна Добруджа. За главен противник се определя Румъния, а спрямо Турция се предвижда "пълна неутралитет".

Съоставянето на двете най-нови военни конвенции показва, че са постигнати по-благоприятни резултати за Австро-Унгария и Румъния: те се споразумяват за бъдещата съдба на Македония, Бесарабия и Добруджа, докато в руско-българската конвенция отсъства Македония, а относно съдбата на Проливите Петербург запазва изцяло своята свобода на действие.

Привличането на България за действия само в посока към Северна Добруджа не отговаря на стратегическите замисли на българските управляващи среди, което прави споразумението нежизнеспособно и обречено на неуспех. Северна Добруджа не е достатъчното основание

за обвързването на страната в дългосрочен план. Тъкмо поради това тайната военна конвенция между България и Русия се оказва "мъртво-родена"¹⁹.

Преговорите и постигнатите споразумения в описания дипломатически епизод ясно показват, че в бъдеще е напълно възможно балканският възел от противоречия да изтласка добруджанския въпрос отново на преден план. Това действително се случва по време на Балканската война; тогава българската дипломатия се оказва без достатъчно ефективни оръжия, за да отрази румънската експанзия, а това има съществено значение за настъпването на първата национална катастрофа.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 Попов, Р. България и Русия /1894-1898 г./. Политически отношения. С., 1985, 1238-240.
- 2 Палоташ, Э. К истории соглашения 1897 г. между Австро-Венгрией и Россией - *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. Tomus IV, Budapest, 1962.*
- 3 Централен държавен военно-исторически архив /ЦДВИА/, ф. 165, оп. 1, д. 602, л. 23-24.
- 4 Пак там, л. 34.
- 5 Мишев, Р. За преговорите на Борис Сарафов с австро-унгарската дипломатия през 1901 г. - *Истор. преглед, 1991, № 7, 49-50.*
- 6 Пак там.
- 7 ЦДВИА, ф. 410, оп. 5, д. 537, л. 2,7.
- 8 Пак там, ф. 165, оп. 1, а.е. 5303, л. 66-68.
- 9 Пак там, д. 5303, л. 68-71.
- 10 За руско-българската военна конвенция вж. подробно: Грънчаров, С. България на прага на двадесетото столетие. С., 1986, 198-206.
- 11 ЦДВИА, ф. 410, оп. 5, д. 537, л. 7.
- 12 Топалов, Вл. Външната политика на България по време на радослависткия режим. - *Истор. преглед, 1984, с. 44, 51-53.*
- 13 Архив внешней политики России /АВПР/, ф. 151, оп. 482, д. 1311, л. 133, 137-138, 144-145, 147, 150152а.
- 14 Народна библиотека "Кирил и Методий" - Български исторически архив, ф. 317, а.е. 75, л. 3-4; л. 1.
- 15 АВПР, ф. 151, оп. 482, д. 1309, л. 175-176.
- 16 ЦДВИА, ф. 401, оп. 5, д. 588, л. 36.

- 17 Пак там, л. 39.
- 18 Пак там, ф. 4000, оп. 4, д. 53, л. 1-6.
- 19 Грънчаров, Ст. България на прага..., 205-206.